

## MILLIY REALIYALARNI IFODOLOVCHI BIRLIKLAR

**Saidmurodova Nilufar**

*Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti talabasi*

**Tilovova Zarnigor**

*Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti talabasi*

**Annotasiya:** *Ushbu maqola realiya haqida tushuncha va uning mohiyati, uning tilshunoslikda tutgan o'рни, ochib berilgan. Shuningdek, asosan bu maqolada o'zbek xalqining turmush tarzi, dunyoqarashi va madaniyati bilan aloqadorligi va ularning lug'at boyligi aks ettirilgan.*

**Kalit so'zlar:** *Realia, chopon, do'ppi, kimono, jelak, sari, salla, qiyig', kalapo'sh, mingboshi, qutidorlik, sovchilik, guppi, zakot, po'stin, chakman.*

**Kirish:** Tarjimada Realia (ko'plik ism) madaniyatga xos moddiy elementlar uchun so'zlar va iboralardir. Realিয়া so'zi o'rta asr lotin tilidan olingan bo'lib, u dastlab „haqiqiy narsalar“ degan ma'noda, ya'ni mavhum narsalardan farqli ravishda mavjud narsalarni anglatadi. Realiyani chuqur o'rganishni birinchi bo'lib amalga oshirgan bolgar tarjimonlari Vlahov va Florin so'zning zamonaviy ma'nosini yaratdilar. Ular shuni ko'rsatadiki, realiya juda milliy ohangga ega bo'lgani sababli, ular ko'pincha tarjima uchun qiyinchilik tug'diradi. Realiyani terminologiya bilan chalkashtirib yubormaslik kerak: terminologiya - ilmiy adabiyotda ilmiy sohaga tegishli narsalarni belgilash uchun ishlatiladi va odatda juda aniq stilistik maqsadga xizmat qilish uchun faqat boshqa turdagi matnlarda qo'llanadi. Badiiy adabiyot, ular keltiradigan ekzotik ko'rinish uchun realiyani yaxshi ko'radi.

### **Asosiy qism**

Realিয়া — bu ma'lum bir millat yoki madaniyatga xos bo'lgan, boshqa tillarda to'liq muqobili bo'lmaydigan so'zlar yoki tushunchalardir. Ular ko'pincha o'sha millatning urf-odatlarini, an'analari, kiyim-kechaklari, ovqatlari va boshqa madaniy elementlari bilan bog'liq bo'ladi. Realiyani tarjima qilish uchun turli strategiyalar mavjud: ular fonetik transkripsiyadan tortib, umumiy ma'no tarjimasigacha. Isroillik olim Gideon Turi bunday yechimlarni aniqlashning bir usulini taklif qiladi. Uning tavsifiga ko'ra, ularning har biri ma'no jihatdan ikkita haddan tashqari o'rtasida bo'lishi mumkin: adekvatlik (asl nusxaga yaqinlik) va maqbullik (so'zni maqsadli madaniyatga to'liq moslashtirish). Bu yerda realiyani tarjima qilishning turli imkoniyatlari mavjud:

Transkripsiyalash (ya'ni nusxa ko'chirish). Asl so'z boshqa alifboda yozilsa, bu transliteratsiya deb ataladi. O'rganilgan tilning talaffuz qoidalariga muvofiq transkripsiya qilish. Misol uchun, hindcha Kašmir so'zi fransuz tilida kachemirga aylanadi.

Yangi soʻz yoki kalk yaratish, masalan, fransuz marché aux pucesdan ilhomlangan ingliz flea marketi. Asl soʻzga oʻxshagan, lekin oʻziga xos jilosi boʻlgan yangi soʻz yaratish, masalan, arabcha mu'adhdhin dan muezzin. Manba tilidan boshqa, lekin oʻzaroo bogʻliq soʻzdan foydalanish, uni asl soʻz sifatida oʻtkazish. Masalan, italyanча kapuchino soʻzi koʻpincha ingliz tiliga latte deb tarjima qilinadi, bu italyanча „sut“ degan maʼnoni anglatadi. Synagogue uchun yahudiy ibodatxonasi kabi maʼnoni aniq qilish. Soʻzni oʻxshash mahalliy soʻz bilan almashtirish, masalan, Jugendstil uchun frantuz art nouveau (soʻzma-soʻz „yangi sanʼat“). Soʻzni umumiy yoki xalqaro soʻz bilan almashtirish, masalan, Beaujolais uchun qizil sharob Argentina pampasida boʻlgani kabi, oʻquvchiga realiya elementining kelib chiqishini aniqlashga yordam berish uchun sifat qoʻshish.

Umumiy maʼnoni tarjima qilish. Misol uchun, inglizcha jumla Does the National Health Service cover this drug? Amerika kontekstida Is this drug expensive. Yana bundan tashqari koʻplab misollar keltirish mumkin:

**1. Chopon**— Oʻzbek xalqining anʼanaviy kiyimi. Bu kiyim asosan qishloq joylarida kiyiladi va uning oʻziga xos tarzi va naqshlari bor.

**2. Doʻppi** — Oʻzbeklarning anʼanaviy bosh kiyimi. Bu doʻppi, odatda, oq rangda boʻladi va turli marosimlarda kiyiladi.

**3. Jelak** — Oʻzbeklar orasida keng tarqalgan anʼanaviy kiyim, ayniqsa, qish mavsumida ishlatiladi.

**4. Kimono** — Yapon xalqining anʼanaviy kiyimi. U koʻplab turli uslublarda va ranglarda boʻlishi mumkin va yapon madaniyatining ramzi hisoblanadi.

**5. Sari** — Hindistonning anʼanaviy ayollar kiyimi. Bu uzun va rang-barang mato boʻlib, turli uslublarda bogʻlanishi mumkin.

Realialar koʻpincha oʻz madaniyatini anglash va oʻrganishda muhim rol oʻynaydi, chunki ular millatning oʻziga xosligini va tarixiy tajribasini aks ettiradi. Boshqa tillarda ushbu soʻzlar uchun toʻliq muqobillar mavjud emasligi sababli, koʻpincha ularni aslyatida saqlab qolish kerak boʻladi.

Badiiy asarlarda ham biz realialarga namunalar koʻrishimiz mumkin. Abdulla Qodiriy "Oʻtkan kunlar" asari oʻzbek adabiyotining klassik namunalaridan biri boʻlib, unda oʻzbek xalqining ijtimoiy hayoti, anʼanalari va qadriyatlari chuqur tasvirlangan. Asar 1912-1914 yillarda yozilgan boʻlib, u oʻzbek qishloq hayotini, oilaviy munosabatlarni va jamiyatdagi ijtimoiy qatlamlarni oʻrganadi.

**1. Kalapoy, kalapoʻsh** <sup>1</sup>— Oʻzbek milliy bosh kiyimlaridan biri boʻlib, asosan erkaklar tomonidan kiyiladi. Bu bosh kiyim dumaloq shaklda boʻlib, odatda ipak yoki shoyi matodan tikiladi va bezaklari bilan ajralib turadi. Kalapoʻsh koʻpincha bayramlarda, toʻy va boshqa tadbirlarda kiyiladigan milliy kiyimning bir qismi hisoblanadi.

<sup>1</sup> Abdulla Qodiriy "Oʻtkan kunlar". "Adabiyot uchqunlari", 2018. P.7

2. **Qutidorlik**<sup>2</sup> — bu shaxs yoki guruh tomonidan o‘zlarining manfaatlarini himoya qilish va boshqa insonlar yoki guruhlarini o‘z nazorati ostiga olish yoki ulardan foyda ko‘rish uchun amalga oshiriladigan iqtisodiy, siyosiy yoki ijtimoiy ustunlikdir. Bu holatda kuchli taraf (qutidor) boshqalarga nisbatan ko‘proq ta’sirga ega bo‘lib, ularning qarorlariga yoki harakatlariga **ta’sir** o‘tkazadi.

3. **Mingboshi**<sup>3</sup> — harbiy ma’muriy mansab; ming kishidan tashkil topgan harbiy qism qo‘mondoni. Turk xoqonligi, qoraxoniylar, temuriylar armiyasida mingbegi. Mingboshi tug‘, karnay, soyabon va chodirga ega bo‘lgan. Du-bulg‘a, zirh, sovut, nayza, qilich, sadoq va o‘q-yoy bilan ta‘minlangan, o‘nboshi, yuzboshilar Mingboshiga bo‘ysungan.

4. **Hujra**<sup>4</sup> - Kishi yashaydigan kichkina xona, uycha; Madrasa, qorixona va masjidida shogirdlar, domullalar yashashi uchun ajratilgan kichik xonalar.

5. **Guppi**<sup>5</sup> - Qalin paxtali chopon, to‘n

6. **Zakot**<sup>6</sup> - O‘rta Osiyo xonliklarida: chorva va mol-mulkning qirqdan bir ulushi miqdorida har yili xazina foydasiga olingan soliq.

7. **Sovchilik**<sup>7</sup> - Qiz ko‘rish va qiz tomon roziligini so‘rash maqsadida bironing xonadoniga borish

8. **Qiyig‘**<sup>8</sup> — bu milliy kiyim elementlaridan biri bo‘lib, odatda o‘g‘il bolalar uchun tikiladigan kichik choponga o‘xshash kiyimdir. U qalin va issiq matodan tayyorlanib, sovuq kunlarda bolalarni issiq tutish uchun mo‘ljallangan. Qiyig‘, ayniqsa, o‘zbek xalq an‘analarida bayramlar, to‘ylarda yoki maxsus marosimlarda bolalarga kiydiriladi. U ko‘pincha bezakli va rang-barang bo‘lib, milliy urf-odatlarini aks ettiradi.

<sup>2</sup> Abdulla Qodiriy “O‘tkan kunlar”. “ Adabiyot uchqunlari”, 2018.P.33

<sup>3</sup> Abdulla Qodiriy “O‘tkan kunlar”. “ Adabiyot uchqunlari”, 2018. P. 33

<sup>4</sup> Abdulla Qodiriy “O‘tkan kunlar”. “ Adabiyot uchqunlari”, 2018. P.23

<sup>5</sup> Abdulla Qodiriy “O‘tkan kunlar”. “ Adabiyot uchqunlari”, 2018. P.31

<sup>6</sup> Abdulla Qodiriy “O‘tkan kunlar”. “ Adabiyot uchqunlari”, 2018. P.39

<sup>7</sup> Abdulla Qodiriy “O‘tkan kunlar”. “ Adabiyot uchqunlari”, 2018. P.32

<sup>8</sup> Abdulla Qodiriy “O‘tkan kunlar”. “ Adabiyot uchqunlari”, 2018. P.71

**9. Salla**<sup>9</sup>— bu boshga o‘raladigan, odatda uzun matodan yasalgan an'anaviy bosh kiyim. O‘zbek milliy kiyimlarida salla erkaklar tomonidan kiyiladi va u tarixan diniy yoki ijtimoiy mavqeni ifodalagan. Sallalar har xil usulda o‘ralishi mumkin va ularning shakli, rangi va bezaklari turli joylarda farq qiladi. Ba'zi hollarda u faxr yoki hurmat ramzi sifatida ham ko‘riladi. Salla, ayniqsa, diniy rahbarlar va katta yoshli erkaklar tomonidan kiyilgan.

**10. Po‘stin**<sup>10</sup>— bu qalin va iliq teridan tikilgan an'anaviy o‘zbek ustki kiyimi bo‘lib, asosan sovuq havoda kiyiladi. U terining junli tomoni ichkarida, silliq tomoni esa tashqarida bo‘ladi, bu uni sovuqdan yaxshi himoya qiladigan qiladi. Po‘stinlar odatda qo‘y yoki boshqa yirik hayvonlarning terisidan tayyorlanadi. U ko‘pincha cho‘ponlar, dehqonlar yoki ochiq havoda ko‘p vaqt o‘tkazadigan kishilar tomonidan kiyiladi. Shu bilan birga, po‘stinlar boy bezakli variantlarda ham tikilib, marosimlarda ham kiyilishi mumkin.

**11. Chakman**<sup>11</sup>— qalin matodan tikilgan, an'anaviy o‘zbek erkaklarining ustki kiyimi. U, odatda, qishki sovuq ob-havo uchun mo‘ljallangan bo‘lib, qo‘y junidan yoki boshqa iliq materiallardan tayyorlanadi. Chakman uzun yengli va to‘g‘ri bichimli bo‘lib, ko‘pincha oddiy va bezaksiz bo‘ladi, lekin ba'zi hollarda bezakli varianti ham uchraydi. Bu kiyim turini asosan dehqonlar va cho‘ponlar kiyishgan, chunki u sovuq va shamoldan himoya qiladi.

**12. Chopon**<sup>12</sup>— bu O‘zbek milliy ustki kiyimidir, asosan erkaklar tomonidan kiyiladi. U uzun, keng va odatda yengli bo‘lib, turli matolardan, jumladan, ipak, paxta yoki baxmal kabi materiallardan tikiladi. Chopon odatda tikilgan joyiga va kiyilish maqsadiga qarab oddiy yoki bezakli bo‘lishi mumkin. Choponlar sovuqdan himoyalaniş uchun qalin qilib tikiladi va kundalik hayotda, bayramlarda yoki marosimlarda kiyiladi. U an'anaviy ravishda belbog‘ yoki kamar bilan bog‘lanadi.

"O'tkan kunlar" asari nafaqat o'zbek adabiyotida, balki butun Markaziy Osiyo adabiyotida muhim o'rin tutadi. U xalqimizning tarixiy va madaniy merosini aks ettiradi hamda zamonaviy o'zbek adabiyotiga katta ta'sir ko'rsatgan.

### **Xulosa**

Adabiyotdagi realliya so'zlar asarlarda millatning urf-odatlarini, madaniyatini va hayot tarzini aks ettirishda muhim rol o'ynaydi. "O'tkan kunlar" asaridagi realliklar o'zbek xalqining qishloq hayoti, oilaviy munosabatlari va ijtimoiy qatlamlarini chuqur

<sup>9</sup>Abdulla Qodiriy "O'tkan kunalar". "Adabiyot uchqunlari", 2018. P.9

<sup>10</sup> Abdulla Qodiriy "O'tkan kunalar". "Adabiyot uchqunlari", 2018. P.71

<sup>11</sup> Abdulla Qodiriy "O'tkan kunalar". "Adabiyot uchqunlari", 2018. P.71

<sup>12</sup> Abdulla Qodiriy "O'tkan kunalar". "Adabiyot uchqunlari", 2018. P.32

tasvirlaydi. Abdulla Qodiriy qishloq aholisining urf-odatlarini, an'analari va hayot tarzi orqali o'z zamonasining ijtimoiy muammolarini, adolatsizlik va tengsizlikni yoritadi. Asar, shuningdek, inson ruhiyatini, ichki kurashlarni va hissiyotlarni tahlil qilib, qahramonlarning orzu va umidlarini ko'rsatadi. Bu jihatlar asarni nafaqat o'zbek adabiyotida, balki butun Markaziy Osiyo madaniyatida muhim o'rin tutadigan klassik asar sifatida ajratib turadi. "O'tkan kunlar" xalqimizning tarixiy va madaniy merosini aks ettirib, zamonaviy adabiyotga katta ta'sir ko'rsatgan.

#### **FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:**

1. "Geographic and Ethnographic Realia" (Wayback Machine saytida 13-iyul 2011-yil sanasida arxivlangan) "Logos", accessed May 26, 2011.
2. "Political and Social Realia" (Wayback Machine saytida 13-iyul 2011-yil sanasida arxivlangan) "Logos", accessed May 26, 2011.
3. "How Realia Can Be Translated" (Wayback Machine saytida 13-iyul 2011-yil sanasida arxivlangan) "Logos", accessed on May 26, 2011
4. Abdulla Qodiriy. „O‘tkan kunlar“ ham o‘tkan kunlar" tanqidi ustida ba'zi izohlar. Sharq haqiqati, 1929-yil, 218-son
5. Фархад Хамраев. „У истоков узбекского романа“. <https://www.kultura.uz>. Qaraldi: 16 июля 2014